

A magyarországi doktorképzésről

GONDOLATOK A DOKTORI (PHD) FOKOZATSZERZÉS TAPASZTALATAIRÓL

Bazsa György

az Országos Doktori és Habilitációs Tanács elnöke

Az alábbi gondolatok nem sokoldalú tanulmányokra épülő vizsgálatot, hanem a doktori képzéssel kezdettől folyamatos kapcsolatot tartó, s valamelyes országos kitekintésen alapuló személyes meglátásokat tükröznek. Indítékot kívánnak adni egy nagyobb lélegzetű elemzéshez, de egy széleskörű vitához is.

Az 1993-as felsőoktatási törvény (Ftv., az akkor már ismert, de csak 1994-ben elfogadott akadémiai törvénnyel együtt) átalakította a hazai tudományos minősítés rendszerét. Addig a rendszernek három – megpályázható – fokozata volt:

- egyetemi doktori fokozat (1984-től, előtte cím) – az egyetemek adták (tiszteletdíj nélkül)
- a tudomány kandidátusa fokozat (a Tudományos Minősítő Bizottság adta, 5 év központi költségvetési tiszteletdíjjal)
- a tudomány doktora fokozat (a TMB adta, „végleges”, jelentősebb tiszteletdíjjal).

Az akadémiai levelező, illetve rendes tagság formálisan nem volt része a rendszernek, de azokat mindenki a hazai szakmai elismerés felső fokának tekintette és tekinti (nem megpályázható, s vele a legmagasabb tiszteletdíj jár). A rendszer igazából nem volt „eurokonform”. (Nyugaton nehéz volt megértetni,

mi a kandidátus és mi a TMB, a „kisdoktori” a két TMB-s fokozat a szovjet mintát követte, míg az akadémikusság hazai tradíciókra épül).

Az új „tudományos minősítési rendszer” formálisan már nem is rendszer, mert:

- Az Ftv. kimondja: az *egyetlen* hazai tudományos fokozat a Magyar Akkreditációs Bizottság által akkreditált egyetemeken (szervezett doktori képzés alapján vagy egyéni felkészüléssel) megszerezhető *egyetemi doktori (PhD, illetve DLA) fokozat*. (Ez már „euro- és angolszász konform”, még abban is, hogy központi állami díjazás nem jár érte.)
- Megszűnt a *kandidátusi fokozat* (megszerezhetősége).
- A „*nagydoktori fokozat*” besorolásában átalakult az „*MTA doktora*” címmé (viszonylag gyorsan kialakult, hogy a korábbival azonos tartalmi és eljárási követelményekkel és továbbra is rendszeres tiszteletdíjjal jár).
- Az egyetemi tanársághoz az Ftv. előírta (előírja) a PhD mellett a *habilitációt* is („*Dr. habil*” címként), mint az oktatói és kutatói készség-képesség egyetemi megítélését (német-osztrák gyakorlat és korábbi magyar hagyományok alapján).
- Az akadémikusság ügyében nem történt változás.

Az eltelt 7-8 év elégséges idő arra, hogy érdemi tapasztalatokat szűrjünk le és ezek alapján következtetéseket fogalmazzunk meg. Annál is inkább, mert ezt mások szinte folyamatosan megteszik, s a vélemények sokszor nagyon elgondolkoztatóak, mivel gyakran elmarasztalóak.

(A habilitáció kérdéskörével indokolt külön foglalkozni, s ez a kérdés több fórum – Országos Doktori és Habilitációs Tanács [ODHT], Magyar Rektori Konferencia, Magyar Akkreditációs Bizottság [MAB] – napi-rendjén szerepel.)

Az Ftv. a következő követelményeket fogalmazza meg:

„92. § (1) A doktori fokozat egyetemi szervezett képzésben való részvétel keretében, illetve egyéni felkészülés alapján szerezhető meg.

(2) A doktori fokozat megszerzésének feltételei:

a) az egyetemi doktori szabályzat alapján előírt kötelezettségek teljesítése, továbbá a doktori vizsgák (szigorlatok) eredményes letétele;

b) az önálló tudományos munkásság – cikkekkal, tanulmányokkal vagy más módon történő – bemutatása;

c) két idegen nyelvre a tudományterület műveléséhez szükséges szintű ismeretének igazolása;

d) a fokozat követelményeihez mért tudományos feladat önálló megoldása; értekezés, alkotás bemutatása; az eredmények megvédése nyilvános vitában.”

Ez a követelményrendszer kiállja az összehasonlítást szinte bármelyik más országbeli követelményekkel. (A kép vegyes: az USA-ban általában nem kötelező a fokozatszerzés előtti publikálás, Svédországban viszont a publikációkra alapozódik a gyakran tézisszerű értekezés.) Következésképpen megadja a magyar doktori fokozat nemzetközi rangjának *szükséges* (de nyilván nem

elégséges) biztosítékát, azaz nem ezen kell elsősorban változtatni.

A jó színvonal biztosítását az is „segíti”, hogy az évi átlagosan tizenötezer egyetemi diplomás közül csak 800 számára van állami doktori ösztöndíj *szervezett doktori képzésben*. Ez elvileg (de gyakorlatilag nem feltétlenül) a végzetek legjobb 5 %-ának, a mai tömegképzésben az „elitet” jelentő kis résznek a bekerülését engedi meg. Az adat más szempontból elgondolkoztató: mindössze 2500 állami doktori ösztöndíjas van abban az egyetemi rendszerben, amelyben kétszer ennyi kvalifikált oktató, kb. 1700 egyetemi tanár és kb. 3300 docens kész (sőt a törvény szerint köteles) részt venni a doktori képzésben! A fokozatra törekvők száma kibővül, átlagosan megkétszereződik (de szakmánként eltérő arányban) az *egyéni felkészülésben* résztvevőkkel.

A felsőoktatási törvény érvénybe lépése óta 2001. márciusáig összesen 2352 fő szerzett doktori (PhD) fokozatot az új követelményrendszer (tehát nem átminősítés vagy honosítás) alapján. Éves bontásban 1994: 0, 1995: 26, 1996: 71, 1997: 162, 1998: 276, 1999: 565, 2000: 702 és 2001: 550.

Idézzünk egy mérvadó összegzést, az *MTA Struktúra Bizottságának jelentését a 2001. novemberi közgyűlésre. A feltett kérdések közül a 6-ra* – „A doktori utánpótlás jelenlegi rendszerének értékelése, javításának lehetőségei” – az *akadémiai osztályok válasza*: „A doktori utánpótlással foglalkozó vélemények túlnyomó része tényként állapította meg, hogy az új minősítési rendszernek az a célkitűzése, miszerint a PhD színvonala érje el a kandidátusi fokozat színvonalát, nem valósult meg. Többen kiemelték, hogy a tudományos utánpótlásról történő gondoskodás jelentős eszköze a Bolyai-ösztöndíj. Többen kritizálták a habilitáció színvonalát, és azt javasolták, hogy az *MTA Doktor*a cím legyen szükséges feltétele az egyetemi tanári kinevezéseknek.”

Egy korábbi megfogalmazásban: „Egy-behangzóan a beérkezett véleményekkel, [a bizottság] sajnálattal regisztrálta, hogy az új tudományos minősítési rendszer bevezetése óta látványos színvonalcsökkenés következett be, mivel a PhD fokozat megszerzésének feltételei sok tekintetben elmaradnak a kandidatúra követelményeitől. Az erre vonatkozó megállapítások azonban olyan eltérő nézeteket tükröztek, hogy a Struktúra Bizottság egyelőre nem tartja időszerűnek a kérdéskörre vonatkozó határozati javaslat előterjesztését.”

Érdemes két részre bontani fentiek tartalmát:

- *Pót-kandidatúra-e az új doktori (PhD) fokozat?*

Volt-e, lehet-e az új doktori fokozatnak az a célja, hogy helyettesítse a megszünt kandidátusi fokozatot, és érje el annak (a ma implicité jónak tartott, de egykor azért gyakran kritizált) színvonalát? A válasz döntő mértékben: *nem*. A korábbi kandidátusi fokozat az esetek többségében az egyetemi „kisdoktori” követte, tehát a legtöbb esetben már nem az első fokozat volt. Ez még azoknál is egy emelt követelményszintet definiált, akik kisdoktori nélkül kandidáltak (ám ezzel együtt is voltak „egy publikációs” értekezések). A kezdetben (ötvenes, hatvanas évek) még az egyetem befejezése utáni aspirantúrára alapuló kandidátusi fokozatszerzés lassan döntő hányadban átkerült a 35–45 éves életkorba (hogy a nem kevés 50–60 évesről ne is beszéljünk), tehát 10–15 év tudományos munkájának termését értékelte.

De az új fokozat nem is ezt a célt akarta elérni (a változás lényege nem névcserve volt, a PhD *nem a kandidátusi fokozatot* kívánta helyettesíteni). Igazodni akart – és igazodott is – a nyugati egyetemi rendszerekhez: az *egyetemek* tradicionális és kizárólagos joga és kötelessége tudományos fokozatra felkészíteni, és azt megítélni. (Jobb helyeken régóta ettől egyetem az egyetem: a kutatás és

oktatás szerves egységének lassan évezre-des intézménye.) Ezt pedig rendszerint a (*master*-ekvivalens) alapdiploma megszerzését követően kell/érdemes/szokásos megszervezni, illetve abszolválni. A 3 éves (bár általában nem elégséges, de mégis irányadó időtartamú) szervezett képzésre alapozva az új doktori (PhD) fokozatot általában 30 éves életkorban szerzik meg. (1. ábra) Viszont a kandidátusi fokozatnak azt a funkcióját, hogy a nagydoktorok utánpótlását biztosítsa, az új PhD fokozat értelemszerűn kénytelen volt átvenni. A nagy problémát az jelenti, hogy – részben a régi rendszer maradványaként is – túl nagy és fokozatoság nélküli a távolság *időben és szakmai teljesítményben a PhD fokozat és az MTA doktora cím* között. Ezt a távolságot a habilitáció nem szakaszolja jól, mert nem a kettő közötti féléton próbált „beállni”, hanem az egyetemi tanári kinevezés törvényi feltételeként a nagydoktorival került – mára már diszfunkcionális – párhuzamba. De ez nem lehet a kisdoktori „bűne”.

- *Mi az új doktori fokozat célja és milyen ma a színvonala hazánkban?*

Az utóbbit csak annak alapján lehet megpróbálni megítélni, ha kitűztünk egy célt (funkciót, mércét). A doktori fokozat megszerzésére szervezett képzés keretében, szakmailag felkészült és felelős témavezető (*Doktorvater, supervisor*) irányításával lehet/kell felkészülni. A fokozat azt kell tanúsítsa, hogy tulajdonosa a négy törvényi követelmény teljesítésével bebizonyította: alkalmas és képes eredményes tudományos kutatómunka végzésére. Ha úgy tetszik, az általános képzés nemzetközi rendszerében elérte a legmagasabb (már tudományosnak minősített) fokozatot (*ISCED VII*). A PhD doktornak ezek után már reális esélye van eredményes *önálló* tudományos tevékenység folytatására, azaz elindulhat a tudományos kutatói pályán, vagy magas felkészültséggel elhelyezkedhet a legkülönbözőbb –

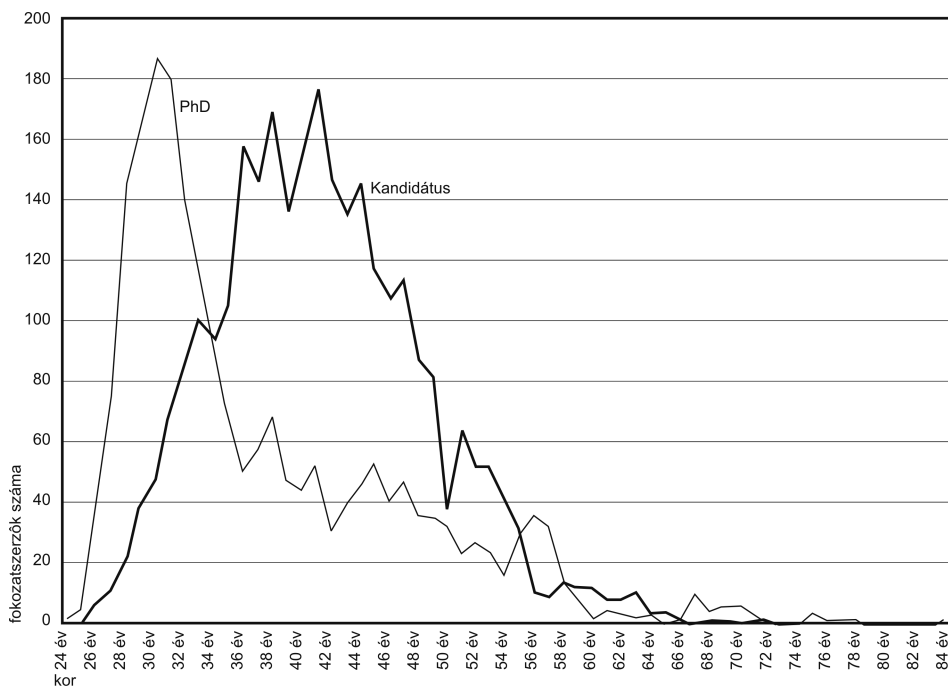
nem jellegzetesen kutatói – munkahelyeken.

Megfelelnek-e ennek a mércének az utóbbi években PhD fokozatot szerzett „fiatalok”? (A korábbi kisdoktorik lezárult átminősítésének egykor sokat vitatott kérdésével már nem érdemes foglalkoznunk.) Sokak mérvadó véleménye szerint összességében (de nyilván nem kivétel nélkül): igen. A doktori képzés új rendszere a magyar felsőoktatás rendszerváltás utáni legpozitívabb és legeredményesebb új eleme.

Mivel lehet ezt alátámasztani? Általános vélemény szerint a fokozatok mögött álló tudományos közlemények száma és minősége az esetek jelentős számában jó érték-mérője a fokozatnak. Törvény szerint kötelező minimum kettő (az Ftv. szóhasználata: „cikkekkel”), elég gyakori a 3–5, sőt nem ritka a 6–10 értékes publikáció. Egészen bizonyos, hogy nem az „elit elitjevel” van baj: ragyogó közleménylisták, imponáló

védések, nemzetközi szereplések, a legjobb nyugati helyeken elnyert „posztdok” alkalmazások elég egyértelműen bizonyítják ezt, sőt a nemzetközi verseny-megmérettetést is állják. Ugyanezt jelzik a Bolyai-ösztöndíjas pályázatok, az elnyert ifjúsági OTKA-támogatások, a *Pro Scientia* díjasok, a DOSZ tudományos rendezvényei, ahol sok befutott tudós meggyőződhetett már a jó színvonalról. A kérdés inkább az: milyen hányadot jelentenek a nem elégséges színvonalat jelentő, éppen csak „átmenni” fokozatszerzők (akik még nem is feltétlenül *rite*-k, sőt)? Erre nehéz számszerűen válaszolni, de annyi sajnos biztosan van belőlük, hogy az elmarasztaló véleményekhez táptalajt jelentsenek. Többek szerint lehet, hogy az egyéni felkészülők között ezek nagyobb hányadban fordulnak elő, de erre sincs tényszerű bizonyíték.

Mit lehet tenni ezek kiküszöbölésére, a színvonal emelésére? (Jók és kiválóak biztosan mindig lesznek, s nem is kis számban.

1. ábra • Kandidátusi, illetve PhD fokozatot szerzettek kor szerinti eloszlása

Esetükben inkább az jelent gondot, hogy valóban fejazzék be a képzést, szerezzék meg a fokozatot, s maradjanak is oktatói-kutatói pályán, természetesen nemcsak az akadémiai szférában.)

- Nagy a témavezetők, a doktori iskolák közös és vezetőik személyes *felelőssége és lehetősége*. [Ha pl. a doktoranduszok a doktori iskola (vagy valamilyen szakmailag kompetens része) nyilvánossága előtt rendszeresen (akár félévente) beszámolnak tevékenységükről, kutatási eredményeikről, az kettős pozitív hatást jelent: egyrészt eredményességre serkenti a doktoranduszt (és témavezetőjét is), másrészt a rendszeres nyilvánosság kontrollja a színvonal garanciáját is megerősíti. A szigorlat és a védés nyilvánossága is fontos, de e tekintetben már késő.]
- Még mindig sok a rendszerben a szervezett oktatás, és kevés idő jut a kutatásra, tehát változtatni kellene ezek arányán.
- Növelné a rendszer eredményességét, a fokozat színvonalát a predoktori plusz egy év általánossá tétele.
- Kívánatos lenne – egyetemi és országos szinten – a kiemelkedően eredményes témavezetők anyagi-erkölcsi elismerése.
- Igen hasznos lenne szinte minden doktorandusznak aktív részvételi lehetőséget biztosítani külföldi tanulmányúton,

vagy konferencián, szakmai rendezvényen.

- Az akadémiai intézetek kutatóinak aktívabb részvételétől a doktori iskolákban pozitív hatást várhatunk.
- Ugyancsak fontos a külső (más egyetemről és nem csak egyetemről, sőt külföldről is felkért) szakemberek érdemi részvétele nemcsak a képzésben, hanem a fokozatszerzési eljárás minden lépésében (vizsgáztatás, bírálat, védés, doktori tanácsi döntések).
- Lehetővé kellene tenni, hogy más forrásokból a PhD képzésre szánt összegek ösztöndíjként legyenek fizethetők.
- Minden értekezés közcélú példányaiiban és az OM által létesített új doktori honlapon *is* meg kell jelentetni a témavezető, a bírálók és az értékelésben résztvevők nevét, növelve ezzel a minőségért vállalt felelősségüket.
- Néhány szakmában (pl. kémikusok) a doktori értekezések összefoglalói rendszeresen megjelennek hazai szaklapokban, érdemes ezt a gyakorlatot tovább szélesíteni.
- A MAB jelenlegi eljárása az új doktori iskolák akkreditálásra az említett célt jól szolgálhatja. Kívánatos, hogy ennek során a MAB fordítson külön figyelmet a kiadott doktori fokozatok színvonalának értékelésére.